

Monografia *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni, județul Botoșani* reprezintă rezultatul studiului întreprins de O. L. Șovan asupra sitului de epocă romană târzie din preajma satului Mihălășeni din nord-estul Moldovei. Regiunea amintită aparține zonelor principale de răspândire a culturii Sântana de Mureș-Černjachov și este, cu siguranță, una din verigile importante ale lanțului de legături dintre Imperiul Roman și Europa de Nord și Scandinavia.

Cercetările au început în anii 80 (1983-1988, 1990), când autorul lucrării recenzate a condus săpăturile de salvare în sit. În anii următori O. L. Șovan a dezvoltat rezultatele investigațiilor la nivelul unei teze de doctorat, pe care a susținut-o la Universitatea „A. I. Cuza” din Iași.

Necropola de la Mihălășeni este unul din cele mai mari cimitire cunoscute în România pentru epoca postromană. După publicațiile preliminare [O. L. ȘOVAN, *La chronologie de la nécropole de Mihălășeni, Roumanie*. In: G. GOMOLKA-FUCHS (Hrsg.), *Die Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24. Oktober 1995* (Bonn 1999) 11-22. ders., *Necropola din secolul IV e.n. de la Mihălășeni, județul Botoșani*. Hierasus 6, 1986, 51-59. ders., *Un mormînt cu medalioane romane de sticlă din necropola de la Mihălășeni (jud. Botoșani)*. *Arheologia Moldovei* 11, 1987, 227-234], această monografie a fost așteptată cu nerăbdare de publicul de profil.

Lucrarea începe cu cuvântul introductiv al conducătorului tezei de doctorat, prof. dr. Ioan Ioniță. Domnului profesor Ioniță îi datorăm, pe parcursul anilor precedenți, o serie întreagă de publicații privind necropolele culturii SMC. Amintim aici teza de doctorat a lui V. Vornic [V. VORNIC, *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Budești*. Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova-Antim. Monografii 3 (Chișinău 2006)] sau lucrarea lui V. Palade [V. PALADE, *Așezarea și necropola de la Bârlad - Valea Seacă: sfârșitul sec. al III-lea – a doua jumătate a sec. al V-lea* (București 2004)], apărută *post mortem*.

În capitolul introductiv (p. 11-12) sunt elucidate detalii despre poziția geografică și istoricul cercetărilor sitului cercetat. În acest mod cititorul este informat de faptul că, alături de necropola din epoca romană târzie, situl mai conține urme de așezări din epoca bronzului și din epoca timpurie și finală a fierului. Așezarea de epocă romană târzie, ale cărei dimensiuni sunt apreciate la circa 30 ha, a putut fi cercetată doar prin intermediul unor săpături de dimensiuni reduse. Investigațiile arheologice sunt completate organic de investigații antropologice, paleobotanice și paleozoologice, ale căror rezultate, cu toate că au fost publicate separat, au fost luate în considerație de autor la formularea concluziilor sale.

Asemeni altor teze de doctorat îndrumate de profesorul Ioan Ioniță, partea de bază a lucrării recenzate începe cu prezentarea materialului arheologic obținut din săpături (p. 13-150). Descrierea mormintelor este clară și coerentă, fără contradicții sau neclarități, care să împiedice înțelegerea materialului. Descrierile relativ concise ale complexelor și ale pieselor din ele sunt completate armonios de partea ilustrativă de la sfârșitul cărții. În afară de mormintele din necropolă, autorul descrie 27 de gropi și conținutul lor, precum și două platforme de incinerare a defuncțiilor. Într-un compartiment separat sunt prezentate resturile fundației unei construcții de piatră descoperite pe teritoriul necropolei (p. 147). Detalii suplimentare cu privire la modul de construire a acestui complex apar și în alt compartiment al cărții (p. 190). Este vorba de fundația unei construcții patrulateră cu o suprafață totală de circa 54 m², zidită din piatră spartă și plăci de piatră de calcar așezate fără mortar. Indicii asupra elevației zidurilor sau a resturilor de acoperiș nu au putut fi observate. Cu regret, din cauza condițiilor climaterice deosebit de complicate la momentul săpăturilor, nu au putut fi efectuate investigații mai profunde privind poziția stratigrafică și legătura acestui complex cu mormintele descoperite în preajmă. Ca urmare, nu dispunem de indicii sigure asupra apartenenței acestei clădiri la necropola investigată.

Următorul compartiment al cărții este dedicat materialului arheologic descoperit în cadrul săpăturilor. Cele 3521 de piese sunt analizate din punct de vedere tipologic și cronologic (p. 151-184). Autorul împarte cantitatea impresionantă de material arheologic în următoarele grupuri principale: A. Accesorii vestimentare, B. Obiecte de toaletă, C. Obiecte de podoabă, D. Pandantive, amulete și clopoței, E. Obiecte de uz casnic, F. Obiecte diverse, G. Recipiente de sticlă, H. Recipiente de lut, I. Ofrande alimentare. Legătura cu tipologiile de bază este asigurată practic pentru toate categoriile de inventar. Atunci când acest lucru nu a fost posibil, autorul a apelat la analogii din alte situri arheologice de epocă. Sub acest aspect O. L. Șovan demonstrează o cunoaștere

profundă atât a antichităților culturii SMC în particular, cât și a celor de epocă romană târzie din Europa de Nord și Centrală. Semne de întrebare ridică doar așa-numitul grup „F. Obiecte diverse” (p. 164), în care au fost adunate o serie întreagă de piese de inventar disparate, de la silexul de epoca bronzului și până la spadele de fier de epocă romană târzie, care ar fi putut fi încadrate în categorii separate de inventar.

Capitolul următor autorul îl acordă cronologiei relative și absolute ale necropolei (p. 185-190). Pe baza șirurilor tipologice de inventar funerar a fost elaborat un tabel (anexa 1), care îi oferă lui O. L. Șovan posibilitatea de a propune o schema de divizare cronologică a 134 de morminte în trei faze cronologice deosebite. Unei faze distincte (a patra) autorul i-a atribuit cele circa 100 de morminte fără inventar, cu groapa funerară orientată cu laturile lungi pe direcția vest-est. Acest grup de la urmă este concentrat în partea de nord-vest a cimitirului și a fost definit de autor ca aparținând unei populații de credință creștină. De ce lipsa de inventar ar putea fi un indiciu pentru o populație creștinată autorul nu explică, în schimb el face referiri bibliografice la lucrări ce s-au ocupat de acest subiect. Faza cea mai timpurie, adică mormintele întemeietorilor necropolei, O. L. Șovan o definește pe baza ceramicii cu marginea evazată, ceramică ale cărei analogii ne conduc clar spre antichitățile de tip Przeworsk sau Wielbark. Cea de-a doua fază delimitată de autor include o serie întreagă de inventar, cele mai numeroase obiecte fiind vasele de lut lucrate la roata olarului. Cea de-a treia fază include mormintele printre inventarul cărora se numără piese ce apar aici în exclusivitate: fibule cu semidisc, ulcioare cu gura treflată de factură provincial-romană, amfore cu partea inferioară relativ lată, piepteni de corn de cerb cu dinți pe ambele părți și, în ultimul rând, pahare de sticlă cu fațete șlefuite.

În urma investigațiilor asupra cronologiei absolute a necropolei, autorul ajunge la concluzia că cimitirul de la Mihălășeni a fost folosit pe durata de circa 100 de ani – de la începutul până la sfârșitul secolului al IV-lea și, eventual, începutul secolului al V-lea. Perioada de după invazia hunilor este corelată cu cel de-al treilea orizont cronologic al necropolei. Din punct de vedere istoric, O. L. Șovan face legătura între această fază de existență a necropolei și strămutarea unei părți a vizigoților în teritoriul Imperiului Roman (începând cu 375 p.Chr.)

Un capitol separat este destinat riturilor funerare (p. 191-195). Autorul lucrării oferă aici o statistică descriptivă a diferitor particularități ale mormintelor: tipul și forma gropii funerare, poziția scheletului, mormintele duble etc. Pentru categorii diferite de înmormântări sunt prezentate statistici diferite. La prima vedere este oarecum neclar de ce acest compartiment al cercetării și-a găsit locul în lucrare abia după capitolul privind cronologia. Același lucru se referă la subiectul ritualurilor de înmormântare, cărora autorul le-a consacrat, la fel, un capitol separat (p. 196-202). Esența lui constă în prezentarea și interpretarea statisticii grupării diferitor tipuri de obiecte de inventar în necropolă, grupare care indică efectiv eventualele forme de exprimare arheologică a ceremoniilor practicate de populația ce și-a înmormântat defuncții în necropola de la Mihălășeni.

Capitolul intitulat „Concluzii” vine să încheie lucrarea (p. 217-231). El constituie nu doar o sinteză a concluziilor din capitolele precedente, ci și o analiză a unor probleme științifice care nu au fost atinse anterior în lucrare. Una dintre ele ar fi cea legată de atribuirea etnică a populației înmormântate la Mihălășeni. Autorul consideră că poate reconstitui tabloul etnic al acestei populații pe baza coroborării materialului arheologic cu denumiri de popoare cunoscute din sursele scrise. Conform ipotezei lui O. L. Șovan, cimitirul a fost folosit inițial de o populație strămutată aici la sfârșitul secolului al III-lea – începutul secolului al IV-lea p. Chr. și cu legături strânse în mediul culturilor Przeworsk și Wielbark, care pot fi identificate, după părerea autorului, cu triburile vandalilor. Elementele „palpabile” arheologic ale acestei etnii sunt: incinerarea, depunerea de arme în mormânt și ceramica lucrată cu mâna, ca de exemplu acele oale cu marginea evazată amintite de noi mai sus. Deoarece ceramica, cu siguranță, nu a putut fi obținută prin schimburi sau comerț, ea este unul din argumentele de bază pentru ipoteza migrării în zonă a purtătorilor culturilor Przeworsk și Wielbark, așa cum consideră și alți cercetători ai problemei [V. BIERBRAUER, *Die ethnische Interpretation der Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur*. In: G. GOMOLKA-FUCHS (Hrsg.), *Die Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24 Oktober 1995*. KVF 2 (Bonn 1999) 221]. Autorul lasă deschisă, pe bună dreptate de fapt, întrebarea dacă aceste elemente ar putea fi atribuite goților sau vandalilor.

Un alt element etnic, evidențiat de O. L. Șovan în necropola de la Mihălășeni, este cel dacic. Acest grup de populație este definit pe baza asemănărilor ceramicii cenușii lucrate la roată din arealul culturii SMC cu cea din cuprinsul culturilor precedente în regiune – și anume cultura dacică din epoca La Tène târziu și cultura dacilor liberi din secolele II-III p. Chr. O verificare a acestor similitudini nu s-a efectuat până în prezent și, la nivelul actual al cercetărilor, nici nu ar fi fost posibilă. Fără a avea pretenția unei proiecții a rezultatelor dintr-o regiune în alta, semnalăm totuși că A. Gudkova, care s-a ocupat de studierea ceramicii cenușii din epoca romană timpurie și mijlocie din Olbia și a ceramicii de tip SMC, a exclus asemănarea între aceste două grupuri distincte de ceramică [A. V. GUDKOVA/V. V. KRATIVINA, *Seroglinjanaja gončarnaja keramika Ol'vii pervych*

vekov nașej ery. In: *Antičnye drevnosti Severnogo Pričernomor'ja* (Kiev 1988) 82-103. A. V. GUDKOVA/A. E. MALJUKEVIČ, Varvarskaja seroglinjaja gončarnaja keramika na poselenijach Nižnego Podnestrov'ja (I.-III- v. n.e.). In: E. V. JAROVJOJ (Hrsg.), *Drevnejšcie obščnosti zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pričernomor'ja V. tys. do n.e. - V. v. n.e.* (Tiraspol' 1994) 25 ff. A. V. GUDKOVA/V. V. KRAPIVINA, Grautonige scheibengedrehte Keramik aus Tyras, Olbia und der Tschernjachow-Kultur. Vergleichende Analyse. In: A. D. ALEXANDRESCU/Ș. PAPACOSTEA (Hrsg.), *Il Mar Negro2* (Roma, Paris 1996) 61-82. A. V. GUDKOVA, Die grautonige Keramik der Siedlung von Kozyrka in der Umgebung von Olbia (Zum Problem der Protočernjachov-Keramik). In: G. GOMOLKA-FUCHS (Hrsg.), *Die Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24 Oktober 1995* (Bonn 1999). Cercetările ulterioare asupra acestui subiect au dus la rezultate asemănătoare – vezi Proiectul „Grautonige Keramik römischer Zeit vom Unteren Bug“ – www.dainst.org/index_3153_de.html]]. Atribuirile etnice pe baza ceramicii cenușii de calitate, care reprezintă unul dintre aspectele expansiunii economice și ale influențelor tehnologice din lumea provincial-romană, sunt greu credibile, dar nu pot fi excluse definitiv.

În necropola de la Mihălășeni autorul a reușit să identifice și elemente ale unei populații sarmatice, în special „afumătoarea” cu buza orizontală din mormântul 146 (p. 54-55, Pl. 81. C). Astfel de afumători sunt caracteristice mormintelor de înhumăție de epocă romană din spațiile nord și nord-vest-pontice, atribuite în general sarmaților [V. BÂRCĂ, *Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic* (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.). (Cluj-Napoca 2006), 71-77].

Discuțiile ulterioare asupra acestui subiect important se bazează pe interpretarea rezultatelor cercetărilor antropologice, pentru care au putut fi selectate 216 schelete din necropolă [D. BOTEZATU, *Studiul antropologic, paleodemografic și paleopatologic al scheletelor din necropola de la Mihălășeni* (jud. Botoșani) datând din secolele IV-V d.Chr. Hierasus 11, 2001, 131-483]. Rezultatele analizei antropologice sunt următoarele: mediteranoizi – cca 49%, nordoizi – 17%, protoeuropeni – cca 13% și dinaroizi – cca 12%. Dintre populațiile în minoritate în necropola de la Mihălășeni sunt de amintit alpinoizii (cca 5,8%) și indivizi de origine est-europeană (cca 3%). Un singur schelet din cele analizate avea particularități antropologice de tip mongoloid. Aici ar fi de amintit însă faptul că tipul antropologic al unui individ nu poate fi identificat cu o etnie anumită, apartenența la care este determinată de un sistem întreg de alți factori sociali.

Ilustrația cărții este compartimentată în mai multe părți: la început sunt prezentate două hărți și planul general al săpăturilor din necropolă, urmate de 307 planșe cu ilustrația complexelor separate și a descoperirilor singulare din strat. Urmează planșele de sinteză pe categorii de inventar. Chiar dacă în acest mod unele piese sunt de două ori ilustrate în carte, aceste tabele sintetice sunt indispensabile pentru înțelegerea șirurilor tipologice alcătuite de O. L. Șovan. Un alt element de valoare sunt planșele care ilustrează „stratigrafia orizontală” a necropolei, adică redau grafic și cartografic distribuția anumitor categorii de inventar arheologic. În intenția de a găsi drumul spre marele public, autorul propune șase reconstituiri ale portului feminin specific populației înmormântate cu 1600 de ani în urmă la Mihălășeni.

Pentru cititorul străin, de o deosebită utilitate este rezumatul în franceză al cărții, care a fost redactat sub o formă destul de extinsă (p. 233-337). În cele peste o sută de pagini autorul prezintă descrierea complexelor investigate și câte un rezumat al fiecărui capitol.

Prin intermediul cărții sale O. L. Șovan a pus o seamă întreagă de întrebări legate de problemele cercetării epocii romane târzii nu doar în nord-estul României, unde a fost investigat situl de la Mihălășeni, ci și pe un teritoriu mult mai larg din estul și sud-estul Europei. Pentru multe dintre aceste întrebări el a propus răspunsuri bine argumentate, altele le-a lăsat deschise, urmând să fie soluționate de către generațiile viitoare de cercetători. Prin aceasta lucrarea este deosebit de importantă pentru evoluția cercetărilor asupra zonei *barbaricum*-ului din sud-estul Europei. Necropola de la Mihălășeni este una din cele mai mari necropole din Moldova ale culturii SMC, care au fost cercetate și publicate integral în ultimele decenii, iar materialele săpăturilor arheologice sunt accesibile pentru studii suplimentare în Muzeul Județean Botoșani. Împreună cu alte situri reprezentative ale acestei culturi, publicațiile de sinteză asupra cărora au văzut lumina zilei în ultimul timp, necropola de la Botoșani constituie una din sursele de bază pe care se vor sprijini investigațiile științifice din viitor.

Alexandru POPA